NEDERLANDSCHE STEMMEN

OVER

GODSDIENST, STAAT-, GESCHIED- EN LETTERKUNDE.

Gelijk er geschreven is: Ik hebbe geloofd, daarom heb ik gesproken, zoo gelooven wij ook, daarom spreken wij ook.
2 COR. IV: 13.

DE OFFERANDEN DER OUDHEID. (*)

Sollten einmal die verschiedenen heidnischen Religionen bloss nach äussern Gegenständen oder Gebräuchen eingetheilt werden, so würden die Verschiedenheiten des Opfers wohl den wichtigsten Eintheilungs-Grund abgeben.
FR. VON SCHLEGEL.
Philos. der Geschichte.

Onder de schoonste plaatsen in BILDERDIJKS dichterlijke werken bekleedt die, welke den oorsprong der kleeding en daarin tevens de instelling der Offeranden beschrijft (†), eene voorname plaats. Heerlijk wordt daar het gevoelen van de besten onzer oude Godgeleerden voorgesteld, die den Offerdienst niet van menschelijke willekeur, maar van de goddelijke inrichting zelve, gegrond op dien eisch der eeuwige gerechtigheid: *zonder bloedstorting geen vergeving* (§)! en alzoo het zoen- of schuldoffer als de oudste offerande, door den Heere bij de dooding der dieren, wier huid Adam en zijne gade kleeden moest, ingesteld, afleiden. Na de schildering van het diep verval van 's menschen geest en lichaam beide, waarvan het laatste, thans niet meer geschikt om weêrstand te bieden aan al wat het schaden mocht, blootstond aan de mede verguurde en van haar vroeger zoo milde koelte in kou of hitte veranderde lucht, gaat de Dichter voort:

o Welk een toestand thands! Naar woesten grond gedreven
Aan 't onherbergzaam strand zijn zweet, zijn bloed te geven
Door Zomers gloënde toorts, door Winters scherpen tand,
Door noodweêr, kille nacht vijandig aangerand
En wijd en zijd bestookt van de onopnoembre benden
Van weën (nooit beproefd, en ach! niet af te wenden,)
Op 't onbeschutte lijf zoo teeder! — o Mijn God!
Heb deernis met den mensch in 't onverduurlijkst lot.
God had die. Ja, Hij zag de menschheid diep gebogen;
Onmachtig 't door te staan. Zijn weldoend Alvermogen
Trad toe in 't bliksemvuur. Ziet op, gedoemde twee:
Het brengt vertroosting, 't brengt verzachting aan uw wee.
Twee lamm'ren dwalen rond, en hupplen voor uw voeten,
Als wilden ze in zijn val hun meester nog begroeten.
Onnozlen! ja met recht; hij is, hij bleef uw vorst,
Al waggelt bij zijn kroon, de schedel die haar torscht.
Wat koomt ge? — uw bloed, u zelf hem offren, teedre lammeren?
Ja, gij zult de eerste zijn die deelen in zijn jammeren.
Gods bliksem sist, ontbrandt, dat heel de schepping beeft,
Doorsplijt de dunne lucht die alles samenkleeft,
En treft den tweeling. Huid en ingewanden kraken
En scheuren. Hart en long en vet en spieren blaken,
Door 't hemelvuur ontvlamd; en de afgeschilde vacht
Wordt, opgeheven, 't paar ten deksel toegebracht.
Een oogwenk trof, en slachtte, en voerde voor hunne oogen
Het kleed den stervling toe, het offer naar den hoogen,
En Adam hangt den rok in dankbre ontzetting om,
En heiligt aan zijn God het vleesch ten eigendom.

Deze onderstelling, reeds door WITSIUS aangenomen (*), wordt meer dan waarschijnlijk, wanneer men bedenkt, bij vergelijking van het eerste met het negende Hoofdstuk van Mozes eerste boek, hoe het dierlijk voedsel den mensch eerst na den zondvloed ter spijze werd gegeven; en dus het gedierte van welks vellen God de Heere Adam en zijne gade rokken maakte, zoude het niet als een schadelijk aas in de lucht blijven rotten, door vuur moest verteerd worden; en treffend volgt dan de instelling der bloedige

(*) Dit stuk werd gesteld vóór de Uitgave der hoogstbelangrijke *Sermons* van den Heer Sécretan (te Amsterdam bij de Boekhandelaren Messchert en Höveker). Des te meer genoegen en bevestiging geeft ons de overeenkomst van hetzelve met zijne tiende Leerrede.

(†) *Zedelijke Gispingen*, bl. 12—15.

(§) Heb. IX. v. 22.

(**) *De Sacerdot. Aaronis et Christi.* p. 12.

offeranden ſtraks na de eerſte belofte van dat *Zaad der vrouwe*, van dien *Hoogepriester der toekomende goederen*, *die niet door het bloed van ſtieren en varren*, *maar door zijn eigen bloed eene eeuwige verlosſing zoude te weeg brengen* (*).

Deze inſtelling der offeranden verſpreidt ook een belangrijk licht voor die van Kaïn en Abel. De Apostel leert ons *dat Abel door het geloove een meerder offerande* (niet: op eene betere wijze, met meerder eerbied, of iets dergelijks) *Gode geofferd heeft dan Kaïn*, waaruit blijkt niet alleen dat Abel *door het geloof* offerde, maar ook dat hij uit dat beginſel een ander en meerder offer bracht. Trouwens zijn offer kwam met de Goddelijke inſtelling der offeranden overeen; maar dat van Kaïn was eigenwillig. Deze toch meende de bloedige offeranden wel te kunnen misſen, wanneer hij naar zijn begrip uit eigen have iets anders daarvoor in de plaats ſtelde; en overtrad dus door ongeloof Gods inſtelling. Daarom geeft het zevende vers (Gen. IV.) duidelijk te kennen *dat hij niet wel*, (d. i. niet naar Gods gebod, ongehoorzaam) *gehandeld had.* Want men moet wel onder het oog houden, dat de eigenlijke *ſpijsoffers*, naar het allengs zich ontwikkelende typiſche onderricht des hemelſchen Leeraars, niet vóór de Mozaïſche bedeeling zijn ingeſteld geworden, gelijk men uit alle de vroeger offeranden der Aartsvaderen, ten duidelijkſte beſpeuren kan (†). Het voorbijzien hiervan heeft de grootſte verwarring in de leer der offeranden doen geboren worden. —

Van daar dat Noach, ofſchoon men van hem evenzeer leest dat hij een akkerman (§), als van Kaïn dat hij een landbouwer was (**), nogtans geen ſpijsoffer, maar een bloedig offer bracht (††), waarvoor zich, indien de neologiſche meening omtrent den oorſprong der offeranden en de wettigheid van die welke Kaïn verrichtte, als geboren uit zekere eigenwillige erkentenis voor Gods weldaden, aangenomen wordt, volſtrekt geen reden laat opgeven (§§).

Ook Abraham offerde bloedige offeranden; Abraham die de offerande zijns zoons, die hem geboden was, *door het geloof*, ofschoon niet met der daad *volbracht*, *als hij zijnen eeniggeborenen geofferd heeft*, *overleggende dat God machtig was hem ook uit de dooden te verwekken; waaruit hij hem ook bij gelijkenis weder gekregen heeft.* Want hier bereikte de offerplegtigheid haar hoogste toppunt. Dit offer, schoon niet geſlacht, zou men het offer bij uitnemendheid der oude bedeeling kunnen noemen, niet meer een algemeen type zoo als alle de offeranden, maar een allervolmaaktst en heerlijk beeld van Hem, *die ook zijnen eigenen zoon niet geſpaard heeft*, *maar heeft Hem voor ons allen overgegeven*, *opdat wij zouden leven door Hem.*

De oudheid van het ſlachtoffer boven andere offerhanden blijkt ook uit de algemeenheid van hetzelve. Geen volk der Oudheid, bij hetwelk men niet deze ſoort van offerande aantreft; en het is een louter verzinſel van ſommige Griekſche en Latijnſche Dichters en Wijsgeeren, dat de bloedelooze offeranden de oudſte zouden zijn; bij gene (de dichters) bedacht, (*) omdat zij vooronderſtelden dat men reeds in de gouden eeuw had geofferd, en zich daarbij echter geene bloedſtorting konden voorſtellen; bij de anderen, omdat zij eenen afkeer hadden van bloedige offeranden, gelijk b. v. uit het voorbeeld van Pythagoras blijken kan (†). Veel meer waarheid bevatten dus die andere getuigenisſen der oudheid, volgens welke de ſlachtofferanden in de vroegſte eeuwen reeds van het Oosten herkomſtig waren; zoodat reeds Cecrops osſen zou hebben geslacht (§), en Cecrops die plechtigheid uit Egypte *hebben aangebracht* (**) *onder de Grieken*, of die haar zelfs van Cadmus den Feniciër afleiden (††). Zooveel is zeker dat de Grieken haar niet verzonnen, maar uit het Oosten ontvangen hebben; en het verdient daarbij alle opmerking, dat men gewoonlijk alleen die huis- en akkerdieren, welke wij bij den Zondvloed reeds als *reine* dieren hebben ontmoet, ter offerande heiligde; waarop alleen het zwijn eene uitzondering maakte; doch oude berichten leeren ons, dat dit alleen gedaan werd ter eere der graangodin, om haar, als ware het, te wreken op het dier dat gewoon is hare ſchoonſte oogſten om te wroeten.

Men mag dan gerust aannemen, dat dit beginſel: *zonder bloedſtorting geſchiedt er geene vergeving*, door de geheele Oudheid, in zoover zij de overlevering der voorvaderen getrouw bleef, erkend en gevolgd werd. Het is als eene ſtem die ons over den golvenden vloed der eeuwen uit de kindschheid des menschdoms toeklinkt, en welker hooge beduidenis wij alleen uit de gewijde oudheid verſtaan kunnen. Doch hetgeen in de ſlachtofferanden niet minder opmerking verdient is het denkbeeld eener plaats-

---

(*) Heb. IX. v. 12.

(†) Ook de Talmudisten zijn van begrip, dat er van den beginne af aan tot op de Wetgeving toe geene andere dan brandofferen zijn in gebruik geweest. Men zie de verkl. der Eng. Godg. t. d. pl.

§) Gen. IX. v. 20.

(**) Gen. IV. v. 3.

(††) Gen. VIII. v. 20.

(§§) Hiertegen ſtrijdt niet dat het Hebr. woord מִנְחָה in Gen. IV. gebruikt, naderhand onder Israël in den zin van een *bloedelooze offergave* is begonnen gebruikt te worden; want 1. In deszelfs afleiding en oorſpronkelijke beteekenis brengt het alleen het denkbeeld van toewijden (*offerre*) met zich. 2. Een bloedeloos offer was het toch zeker niet, gelijk uit Abels lam blijkt. Indien het woord toen reeds de beteekenis gehad had die het naderhand ontving, zoo zou Kaïn een beter offerande verricht hebben dan Abel. 3. Wordt het door den Apostel Hebr. XI. v. 4. verklaard door *θυσία* en *δῶρα* (anders *προςφοραὶ*) waardoor zulk eene *offergave* wordt aangeduid, die den Heere door ſlachting werd opgebracht. 4. Ontken ik niet, dat hier met voordacht een woord is gekozen, dat zoowel de offergave van Kaïn als het ſlachtoffer van Abel kon aanduiden. — Voorts toont de vergelijking van het verhaal met Lev. III. v. 16, 17, dat het offer van den laatstgenoemden geheel de natuur van het vuuroffer had. Verg. Hebr. X. v. 8. Het van ſommige geopperde gevoelen, dat Abel niet de beesten zelve gedood en geofferd hebbe, maar alleen hun melk en wol ten offer hebbe gebracht, mist allen grond, en is in rechtſtreekſche wederſpraak met het gewijde geſchiedverhaal. —

(*) B. v. bij OVID. *Fast.* L. I. v. 337:

(†) De afleiding van *θύειν* (offeren) van *thus*, wierook, is dus meer dan onwaarſchijnlijk. De Hoogl. Hamaker brengt het woord in verband met het Germaanſche *thun*, gelijk ook het Gr. *δρᾶν* en het lat. *facere*, woorden van diezelfde beteekenis zijn, en mede op zich zelve voor *offeren* genomen worden.

(§) Euseb. in Chron. p. 109.

(**) Clemens Alex. Protrept. p. 28.

(††) Suidas in v. *θύειν*.

bekleeding van het offer voor den offeraar, voor zijn geflacht, voor zijne bloedverwanten, voor zijn volk. En daarmede was altoos ten naauwfte verbonden het denkbeeld van fchuldverzoening, en voldoening aan het ftrafrecht der Godheid gelijk zelfs al de woorden die deze plegtigheden aanduiden (*piare*, *piaculum*, enz.v.) influiten. Het zal niet noodig zijn, hier te herinneren aan de hinde, die Agamemnon gezegd wordt voor zijne dochter geofferd te hebben. De voorbeelden zijn menigvuldig, en worden geenszins wederfproken door het gevoelen, dat in de offeranden eigenlijk enkel giften of gefchenken bij gelegenheid van een dringend fmeekgebed aan de godheid vindt, zoo als men in het Oosten bij dergelijke gelegenheid placht te brengen (*); want het is veel aannemelijker, dat deze laatfte gewoonte van de offeranden oorfpronkelijk, dan dat deze uit die gewoonte gefproten zoude zijn.

Doch de ware en zuivere offerdienst vindt men alleen bij Israël; en de Zendbrief aan *de Hebreeën* (dat opfchrift doet het reeds vermoeden!) bevat den waren fleutel tot het Hebreeuwfche offer, tot het Israëlitifche heiligdom! Ongerijmd is het hier eene fchikking naar Joodfche begrippen te onderftellen; want die begrippen rustten op Gods eigen inftelling en inrichting. Men meent, ja dat de Oudheid niet in ftaat zou geweest zijn een hoogeren zin en beduidenis in uiterlijke plechtigheden te ontdekken; maar deze meening verraadt alleen hoe weinig men in den geest der hooge oudheid is ingedrongen; de beeldfpraak in Natuur en Godsdienst is de grond van geheel de oude poëzij, en van al het fymbolifche dat men in alle vroegfte Godsdienften aantreft, hoe meent men dan dat de oudheid daarvoor zoo weinig gevoel zou hebben gehad als wij in onzen tijd?

Daarbij kwam het veelvuldig Godsdienftig onderwijs door mannen van Gods Geest gedreven, dat nooit onder Gods volk ontbroken heeft, die van de inftelling der offeranden en andere typifche plegtigheden af, zonder twijfel de leer van derzelver beduidenis hebben verfpreid, bewaard en levendig gehouden, gelijk omtrent dergelijke onderwerpen ook door een voornaam Godgeleerde van onzen tijd is voorgeftaan en verdedigd geworden (†).

Het ftaat dan vast, dat al wat in eenig gedeelte van het O. T., welk ook, van offerdienst en offerhanden gezegd wordt, uit dien brief aan de Hebreën moet worden verklaard; want gelijk LUTHER ergens zeer waar zegt: »Daar is geen woord in het Nieuwe Testament, dat niet achteruit ziet op het Oude. Door het Evangelie zijn ons de Profeten verklaard. Wij moeten terug gaan en het Nieuwe op het Oude gronden: wij moeten terug ftuderen en het Oude uit het Nieuwe leeren."

Ook hierin is dus de komst, het lijden en de offerande van Christus de gebeurtenis waarop de geheele Oudheid, wetens of onwetens, willens of onwillens wijst. Ook hierin ziet men hoe de veertig eeuwen, die federt 's menfchen val verliepen, éóne groote voorbereiding waren op de bedeeling die wij beleven, gelijk de onze op de volle openbaring en uitbreiding van het hemelsch koningrijk onzes Heeren op aarde. Wanneer men deze spil, waarom de aardfche gebeurtenissen zich wentelen, waaraan de aarde zelve hangt, niet kent, zoo mist men den fleutel tot de poorten van alle heiligdommen die zich op dezelve bevinden. Zien wij fteeds op den Hoogenpriester die de offerande volbragt heeft, gelijk weleer op den toekomftigen gezien werd; en bedenken wij, dat hij die waardigheid bekleedt als een andere Melchizedek, dat is tevens als gekroonde Koning, in eene majesteit, waardigheid en heerlijkheid, waarin wij Hem weder terug verwachten uit de hemelen!

(*) MUNTINGHE, *Gefchied. der Menschh.* Deel I. Aanm. bl. 87, 88.
(†) LE ROY. *De Godd. Openb. des Bijbels.* Dl. I. Befluit.

OUD NEDERLANDSCH GEVOELEN

OVER POLITIEKE HERVORMINGEN.

Niets is gemeener dan de befchuldiging, tegen hen die antirevolutionaire beginfelen van ftaatsrecht voorftaan, ingebracht, dat zij een ftelfel van ftilftand en onbewegelijkheid voorftaan, waarbij zelfs de noodige hervormingen en verbeteringen zouden onmogelijk worden, door de overmatige gehechtheid aan het oude, aan hetgene beftaan heeft of nog beftaat; en men meent in dezulken, wanneer zij b. v. den toeftand der Kerk als zeer vervallen en verdorven befchouwen, en daarin veel verandering en vernieuwing wenfchen, eene niet geringe inconfequentie te befpeuren; als begeerden zij in de Kerk eene omwenteling daar te ftellen, die zij in het ftaatkundige met al de kracht hunner leer tegenwerken.

Men kan in waarheid niets meer ftrijdig met den geest van het Evangelie bedenken, dan dit beiderlei uiterfte zijn zou. Eene omwenteling door onderhoorigen tegen een rechtmatig gezag bewerkt, ftrijdt kennelijk tegen de bijbelfche leer van de heiligheid der Machten; ten minfte waar de enkele uitzondering van Hand. IV. v. 19. geen plaats vindt; en aan de andere zijde, tevredenheid met een verdorven, gebrekkigen of onvolkomen ftand van zaken, waar die door wettige middelen te hervormen of te herftellen ware, is niet minder in ftrijd tegen den plicht des Christens, om naar zuivering en volmaaktheid te ftaan. En hoe meer de Christen overtuigd is, dat hier beneden altijd veel zondigs, veel verdorvens, veel onkruid onder de tarwe, overblijft, te meer is hij ook fteeds wenfchend naar de mogelijke en heilzame hervormingen, die de kennis aan gebrek en bederf als noodig leert kennen.

Laat ons omtrent den aard der politieke hervormingen, en het gevoelen onzer Vaderen daaromtrent, eene Nederlandfche ftem van het einde der Zestiende Eeuw mogen doen hooren; een gevoelen, oud, ja, maar nog niet verouderd; het gevoelen van een' destijds zeer beroemden Rechtsgeleerde, wiens werken lang in de practijk groot gezag hebben genoten; en die, dunkt ons, even daarom bij onzen leeftijd, wars van bloote befpiegelingen, en bijna uitfluitend aan de leeringen der ervaring van het bedrijvige leven gehecht, voorzeker gehoor verdient.

»Is er" (zegt deze Schrijver (*)), »is er in de wetten en

(*) DAMHOUDER. *Praktijke van Civiele Saken. Voorr.*

menfchelijke inftellingen door de langdurigheid van tijd, verdorvenheid en blindheid der menfchen, of liever door de vlijtigheid des Duivels iets kwaads ingekropen, dat of verbetering, of t' eenemaal te niet doeninge vereischt, ofte dat fchijnt te behooren gereformeerd te zijn, naar 't voorfchrift van de goddelijke wet, en tot nut van het volk Gods, dat moet eerftelijk van God, die de allerwijsfte en rechtvaardigfte Regeerder is van alles dat in hemel of op aarde is, gedaan worden, die wil, dat wij in deze zake alleen aan zijne goedertierenheid hangen, en dat dezelve Reformatie Hem en Zijner eer alleen toegefchreven worde. Ten andere moet ook deze Reformatie ofte verandering van de gezette Macht, van Koningen, van Raden, zoo particuliere als univerfele en niet van eenige privé-menfchen verwacht worden; 't en ware dat die ordinaire Macht alzoo verdorven ware, dat ze geen gelijkheid had met de Juftitie en goddelijke Inftellinge; maar dat ze dezelve veeleer tegen was, en tegen de eere Gods en tot tyrannie tegen Gods volk gebruikt wierd. In welken gevalle God-zelf door Zijne wrekende Juftitie als Hij wil, zijnen dorschvloer zal zuiveren en zal de tyrannie en de onverftandige Prinfen, die Hij fomwijlen om de zonde Zijns volks in blindheid en geweld laat regeren, die Zijne eer en de gemeene ruste fchadelijk zijn, van hier wegnemen, en zal Zijnen Geest in andere manhaftige en godzalige Prinfen verwekken, die naar de ware Juftitie zullen hongeren en dorften, die, de menfchelijke wetten gezuiverd hebbende, de goddelijke wetten te beter zullen doen onderhouden, als zijn geweest: David, Jozias, Ezechias, Theodofius, Conftantinus, meer anderen, zoo in het Oude als in 't Nieuwe Testament; die God over zijn volk gefteld heeft om alle dwalinge uit zijne Kerk weg te nemen, en de ware religie te bevestigen (*)."

Wanneer men hieràan onzer vaderen opftand tegen den Koning van Spanje, maar ook onze hedendaagfche omwentelingen beproeft, dan is het niet duister, welke den toets al, en welke dien niet kunnen doorftaan. Christelijke bladen in Frankrijk, welke anders met de Julij-revolutie vrij ingenomen waren, hebben te recht geklaagd dat niemand fchier ter eere Gods gehandeld, niemand dankbaar Gods hand in het gebeurde erkend had. Geheel anders was het met onze vaderen, die openlijk erkenden dat de Heere *in de opkomst dezer landen tegen en boven de gedachten en raadflagen ook van de wijsften en kloekmoedigften heeft gehandeld in baarblijkelijke betooning van zijne Goddelijke voorzienigheid, opdat Hij van alles de eer voor zich zelven zoude behouden*, *en die niemand mededeelen* (†).

Men heeft in de politieke hervormingen, die hedendaags in ons Vaderland van velen gewenscht worden te veel op het bij naburige volken ingevoerde gezien. In een conftitutionelen regeringsvorm meende men, kan men ook geene andere dan conftitutionele ftaten tot voorbeeld nemen. Deze meening leidt tot verachting van het historifche ftaatsrecht, hetgeen den aanwezigen toeftand als eene ontwikkeling van den vroegeren aanmerkt en wil befchouwd hebben, en wel hervormingen, maar hervormingen naar den aard der natie, niet naar dien van vreemden of naburen voorfchrijft. Men fpele toch niet langer met het woord *conftitutie*. Als befchrijving en vestiging, herftelling of volmaking des noods, van het historisch beftaande, of beftaan hebbende recht, kan eene conftitutie in onzen tijd wenfchelijk geacht worden; maar als een regeringsvorm, in navolging van het revolutionair geworden Frankrijk, en in overeenftemming met zoo vele volken als deszelfs ftaatsvormen hebben aangenomen, verdient zij waarlijk geene aanprijzing. In ons vaderland herftelle men vooral het levensbeginfel onzer aloude conftitutie, het nationale christendom, en op dezen bodem gevestigd, zullen de hervormingen gewenscht en gezegend zijn. Onder deze verdient zeker eene voorname plaats de *decentralifatie* (gelijk men het wegnemen der *centralifatie* in een uitmuntend ftaatkundig blad in Duitschland (*) onlangs is begonnen te noemen) welke men als de vrije werking der gewestelijke en plaatfelijke overheden, der gezamenlijke en bijzondere rechten, onder het befchermende fchild der Monarchie, zou kunnen omfchrijven; en die vooral in een land, van ouds flechts door eene Unie vereenigd, als in de openbare herinneringen der natie gegrond, mag befchouwd worden; doch de ontwikkeling onzer denkbeelden over dit onderwerp blijve befpaard voor het vervolg, daar hetzelve zich niet wel in het algemeen, zonder aanvoering van vele bijzonderheden, laat behandelen.

(*) Men verg. hiermede den inhoud der Nederlandfche Confesfie (die toen 's Lands openbare belijdenis was) Art. 36.

(†) Van Reyd op het jaar 1570.

(*) Het *Berlin. Politischen Wochenblatt.*

GEDACHTEN EN SPREUKEN.

Wanneer de Christen in een ftaat van geluk en welvaren zich bevindt, kan hij velerlei boeken benevens den Bijbel lezen, maar wanneer hij verzocht wordt, of in het ongeluk verkeert, zoo neemt hij tot den Bijbel alleen de toevlucht.

Ons oog zal meer of minder klaar in de Schrift zien, naarmate wij der wereld meer afsterven; want hoe meer wij der wereld leven, des te ongeschikter zijn wij, om geestelijke dingen geestelijk te onderscheiden.

AUGUSTINUS.

Die Jefus Christus uit de Schepping wegneemt, neemt hare zon weg, en alles wordt rondom hem koude en duisternis.

VAN ALPHEN.

Hoe grooter de middenstand onder een volk is, des te grooter is de algemeene bloei; en omgekeerd, hoe kleiner, des te dieper is deszelfs verval.

LUZAC.
Hollands Rijkdom.

TE AMSTERDAM, BIJ G. VAN PEURSEM, IN DE NIEUWE SPIEGELSTRAAT BIJ DE KERKSTRAAT.